

ЦИКЛ «БІЛА ПАННА» С. ЧЕРКАСЕНКА КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕКСТОБІОГРАФІЇ МИТЦЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (36) 2016

УДК 821.161.2-2.09 С. Черкасенко

Кузьма О. Цикл «Біла Панна» С. Черкасенка кризь призму текстобіографії митця; 10 стор.; бібліографічних джерел – 15, мова – українська.

Анотація. У статті розглядається творчість українського письменника-модерніста С. Черкасенка часів його перебування на Закарпатті (1923 – 1929). Увага зосереджується на відтворенні в ліриці цього періоду «біографії душі» автора. Текстобіографія письменника простежується на основі ліричного циклу «Біла Панна». В аналізі поезій циклу основна увага звертається на автобіографічний контекст, який викоремлюється завдяки епістолярному матеріалу, зокрема листам автора до М. Шаповала.

Поняття біографізму, яке застосовується в розгляді творів, розуміється як об'єктивація власне пережитого життєвого досвіду. У циклі «Біла Панна» С. Черкасенка перетворення авторської емоції, емоційних поштовхів у художні образи відбувається шляхом апеляції до його підсвідомого, психологізації образів внутрішніх станів особистості, закинutoї у простір чужини. Послідовно доводиться думка, що твори «закарпатського періоду» в біографії С. Черкасенка акумулюють у собі пласт особистісного досвіду автора, є відтворенням процесів екзистенційного осягнення світу і себе в ньому. Вони засвідчують плідне продовження і поглиблення традицій українського модернізму, насичення власних текстів філософською проблематикою.

Ключові слова: текстобіографія, біографічна реконструкція, автобіографічний контекст, ліричний цикл, поезика.

Методологічний принцип, сформульований французьким критиком Ш.-О. Сент-Бевом, – «шукати в мистецтві людину» [10, с. 48] – і сьогодні залишається актуальним, особливо коли йдеться про дослідження особливостей психічної організації видатних митців, моделюванні їх «біографії душі». У сучасному світі спостерігаємо популярність проблематики, пов'язаної із трактуванням біографічного/автобіографічного матеріалу. Цілком має рацію І. Голубович, яка твердить, що «біографічний підхід у різноманітності своїх проявів набув сьогодні статусу міждисциплінарного і зайняв постійну нішу в соціології, психології, літературознавстві, соціальній та культурній антропології, історичній науці» [1, с. 122]. Феномен біографії, ставши таким чином у центрі уваги вчених-гуманітаріїв, набуває статусу універсальної категорії, кризь призму якої осмислюється цілий спектр загальнолюдських питань.

Біографічний метод займає важливе місце і в розмаїтті наукових способів, за допомогою яких літературознавці пізнають творчий універсум того чи іншого митця. Г. Сивокін вважає, що здійснити аналіз індивідуально-авторських начал творчості будь-якого письменника допоможе категорія «самототожності»: «Йдеться про методологічну пропозицію, котра б гарантувала ідентичне і доцільно багатогранне читання літератури як «текстобіографії» твору і творчості – не відчужених від особи творця, живої, цікавої, значної особистості, а, навпаки, трактованих у цілісності своїй і неповторності» [11, с. 14]. Такий спосіб – читання творчості автора як текстобіографії – дозволить, на нашу думку, краще збагнути, своєрідність художнього світу будь-

якого письменника. Тому його адекватне застосування сьогодні на часі в українському літературознавстві.

Мета статті – дослідити закарпатські сторінки в біографії С. Черкасенка, залучивши в контекст аналізу ліричний цикл «Біла Панна» як один із найвиразніших художніх творів цього життєвого періоду автора.

Біографія українського письменника-модерніста, публіциста, педагога, працівника театральної сфери Спиридона Черкасенка (1876 – 1940) була багата на круті повороти й зміни. Географічно ці повороти відбивають топоніми: Новий Буг на Херсонщині (сьогодні Миколаївщина), де народився, – Катеринославщина (вчителювання в школах Новопавлівки, Василівки, Улянівки, Юхова) – Лідівські рудники (Юзівка) – Київ – Кам'янець-Подільський – Відень – Ужгород – Горні Кошіце (Чехія). Доля письменника – це доля невтомного сподвижника на ниві рідної культури, доля емігранта, чужинця, а ще – трагічна доля батька, який у вирі боротьби за українську державність на Карпатській Україні в 1939 р. втратив єдиного сина.

Біографічна реконструкція закарпатських сторінок життя С. Черкасенка, які датуються 1923 – 1929 рр., дозволить повніше окреслити особливості творчої індивідуальності митця, розкрити соціо-психологічні характеристики його таланту. Слід наголосити, що текстобіографія письменника, зокрема цього періоду, детально не простежена. Але в дослідженні цієї проблеми не обійтися без глибоких і ґрунтовних праць Л. Дем'янівської [2], І. Котяш [5], О. Мишанича [8; 9], В. Школи [13] та ін. Теоретичну базу вивчення питань текстобіографії С. Черкасенка закарпатського періоду стано-

влять студії українських учених-гуманітаріїв І. Голубович [1], Г. Сивоконя [11], Н. Шляхової [14], а також зарубіжних – основоположника біографічного методу Ш.-О. Сент-Бева [10].

С. Черкасенко – один із яскравих представників плеяди митців, що активно працювала у першій третині ХХ століття. Його спадщина – багатогранна, різножанрова: лірика, проза, драматургія, публіцистика, журналістика, критика. У передмові до найповнішого видання творів С. Черкасенка О. Мишанич слушно відзначив, що „у панорамі української літературної історії двадцятого віку його (автора – О. К.) почесне місце і помітний творчий внесок незаперечні” [7, с. 6].

Під час проживання на Закарпатті С. Черкасенко вів активне громадське життя. Тут його обрали членом керівництва місцевої «Просвіти», він також обіймав посаду театрального референта цього освітянського товариства.

У «закарпатський період» С. Черкасенко працював у *національно-виховному* напрямі: написав ряд пластунських п'єс для шкільних театрів (понад 10), твори для дітей (цикл «Веснянки», одноактні драми «Чудо Св. Миколая», «Ой, хто, хто Миколая любить...»), кілька поезій громадянського звучання – «Просвіта», «Марійка Підгірянка», «Гімн», «Рідний край», «Присяга (на Шевченківській роковині)» та ін. Названі твори, які писалися на злобу дня, виконували просвітницьку функцію і відбивали швидше зовнішній плин життя письменника. Але разом із тим вони засвідчили постійний інтерес митця до проблем розвитку української дитячої літератури.

У листі до М. Шаповала від 19 листопада 1924 р. С. Черкасенко розповідав про свою співпрацю з ужгородським осередком українського національно-патріотичного пласту: *«Отак потроху й доб'ємо скелю мадярського туману й заскоружлості, а старі тільки зітхають й згадують прекрасні дні мадярського Аранжуєци. Сам я не належу до організації з тактичних причин, але роблю для неї чимало і напісав їм цілу низку поезій для співу ... декламацій та кілька дитячих п'єс...»* [3, с. 106]. І далі автор зазначає: *«Цікаве явище: організація Пластова так захопила дітей, що діти-кацапи сливе геть позникали, хіба десь батько вже занадто запеклий кацапофіл. Та й то бувало кілька випадків, що діти потаємці записувались до пласту і на всякі вправи, співанки, репетиції, зібрання тікали з-під замка. Стихія, нічого не попишеш!.. Українська, рідна стихія»* [3, с. 106].

У перші роки на Закарпатті С. Черкасенко активно займався творчою діяльністю на ниві дитячої літератури. У листі до Володимира Дорошенка від 22 серпня 1929 року письменник згадував, що не мав часу для повноцінної *«чисто літературної праці аж до року 1926-го»* [9, с. 439]. Із указаного року митець почав творити те, до чого пра-

гнула його душа. У цей час з'явилися трагедія «Коли народ мовчить...» (1927), історична драма «Северин Наливайко» (1928), драмований роман «Дон Хуан і Розіта» (1928) і драматична поема «Ціна крові» (1929), а також цілий том поезії нової ідейно-художньої якості.

Для дослідження «біографії душі» С. Черкасенка важливим є ліричний цикл «Біла Панна», написаний у 1929 р. Цикл складається із чотирьох поезій, об'єднаних образом Білої Панни, що у процесі розгортання ліричного сюжету набуває кількарівневої символізації. Автор датує цикл: поезії створені 23 січня 1929 року. Це останній рік перебування автора на Закарпатті. Через деякий час він виїде до Чехії, де і знайде свій останній притулок.

Вимушена еміграція зумовила наявність у ліричному світі С. Черкасенка психокомплексу туги за рідним краєм, що вражаюче оприявнюється і в поезії інших українських поетів-емігрантів (Олександра Олеся, Євгена Маланюка та ін.). Має рацію О. Мишанич, коли стверджує, що «Україна до кінця життя залишалася для поета недосяжною мрією, невимовно дорогим поетичним образом» [7, с. 16].

Осягнути зміст циклу «Біла Панна» допоможе актуалізація поняття антеїзму – глибокої прив'язаності до рідної землі, що, за свідченням етнологів, є питомою ознакою української ментальності. О. Кульчицький наголошує: «Для українського колективного несвідомого <...> найбільш характеристичний є архетип «Магна Матер» – тип «доброї», «ласкавої», «плодючої» Землі українського чорнозему...» [6, с. 55]. А В. Янів доповнює це твердження, зазначаючи, що особлива роль матері в українській родині «впливає з прив'язання до землі» [15, с. 210]. За спостереженням етnologa, до цього моменту додається ще один: «чисто духового пов'язання зі землею... Земля для українців набрала певної мітичної й містичної, якоїсь легендарної таємної життєдайної сили...» [15, с. 210].

Ця життєдайна сила рідної землі озивається і в ліриці С. Черкасенка, відірваного від звичного життєпростору і закинутого долею на чужину. Ви-являється вона в мистецьки викінченому образі Білої Панни:

*Полями журними, як сни,
Блукає, лине Біла Панна –
Моя печаль неподоланна
В безмежжі зим і чужини,
Моя солодка, кохана
Омана... [12, с. 322].*

Зимові образи в поетиці циклу зумовлені часом написання віршів. Очевидно, що реальність перетоплюється в авторській уяві в метафоричну картину: на тлі холодного зимового пейзажу відтворюється тендітна постать Білої Панни, яка гірко плаче на бездоріжжі... Звукові образи посилюють відчуття знесиленості і відчаю ліричного героя.

Поетичний ландшафт у поезіях циклу вибудовують образи полів та гір. Образ гір підкреслює географічну особливість Закарпаття, в якому перебував С. Черкасенко. Це теж промовиста деталь, яка дає підстави говорити про автобіографічний контекст циклу. Характерно те, що для ліричного героя такий пейзаж – чужий, на що, зокрема, вказує змістова опозиція «Схід» (тобто рідна земля, степові простори Східної України) / гірський граніт, об який розбиваються сподівання повернутися додому:

*Полями журними – на Схід, –
Його вчуває тужні зови...
Та груди, повнії любові,
З розгону б'ють в гірський граніт,
І сніжно-білії покрови –
У крові... [12, с. 322].*

Автогерой циклу болісно переживає розрив із рідною землею. Він опиняється у безвихідній ситуації, адже «*нема доріг: / Вперед – граніт, назад – могила...*» [12, с. 322]. Він застряг у поміжчассі, у тій безлюдній і гіркій самоті безконечної снігової пустелі. Символічною є картина зимової тиші у другій поезії циклу. Нічний пейзаж посилює скорботу ліричного героя. У п'ятій ночі ніхто не почує тебе, адже

*Вона глуха, вона німа:
Гукай, кричи, співай дорана –
Усе дарма, усе дарма, –
Не озоветься біла тьма... [12, с. 323].*

У першому вірші циклу образ Білої Панни трактується як поетова „*печаль неподоланна / в безмежжі зим і чужини*” [12, с. 322]. Цей образ психологізується, він стає живим втіленням болу ліричного героя. У третій поезії циклу емоції ліричного героя немов застигають. Цю застиглість підкреслює анафоричний ряд: «*Ні дум, ні руху, ні бажань, / Ні навіть зивчного чекання: / Погасла мрії червона глян, / Умерла радість сподівання...*» [12, с. 323]. У тій мертвотній тиші залишається тільки незрадлива Біла Панна – поетова печаль і туга.

Кульмінаційною у розвитку ліричного чуття є четверта, остання поезія циклу, де образи попередніх трьох віршів продукують новий зміст: Біла Панна постає втіленням ідеї життя, вітальності:

*Зима... Пустиня... Самотина...
Коли б не ти, то... й забуття.
Лиш ти співаєш про життя,
О Біла Панно! – ти єдина... [12, с. 323]*

Уже зазначалося вище, що образ Білої Панни набуває кількарівневої символізації. Усі ці рівні викоремлюються у процесі розвитку ліричного сюжету циклу. Уже в першій поезії С. Черкасенко називає Білу Панну своєю печаллю, яку ніщо не може здолати. Ця печаль зростає із психокомплексу туги за рідним краєм, тож наступне асоціативне

коло аналізованого образу – це семантичне поле образу України. Біла Панна, на наш погляд, і живе втілення архетипу «Магнус Матер», рідної землі, звідси випливає й антеїзм як одна із констант поетового світовідчуження. Антеїстичний мотив звучить і в кінцевих рядках циклу, де ліричний герой візуалізує фінал свого життя тільки на просторах України:

*Коли в злигоднях на чужині
Тебе усе ж таки зберіг, –
Ніхто не скаже: й цей поліг...
Коли й скінчу, то – на Вкраїні! [12, с. 324]*

Розглянувши поезії циклу «Біла Панна», можемо зробити висновок про реалізацію в ньому особистісних переживань автора, що опинився в умовах еміграції і тяжко переживав відірваність від рідної землі. У творах циклу виявляється цілий спектр різних екзистенційних станів особистості, яка загострено відчуває свою закинутість у чужий простір, простір «гірського граніту». В умовах безвиході, бездоріжжя, самотності уява автора шукає внутрішнього опертя. Тож із глибин підсвідомого зринає образ Білої Панни, своєрідного втілення захисту, живильної сили, яка допомагає долати незгоди.

Слід звернути увагу і на джерела творення образу Білої Панни. Вчені-літературознавці неодноразово наголошували на символістській поетиці у творчості С. Черкасенка. На наш погляд, образ Білої Панни, символічний, багатозначний у своїй сутності, перегукується із образом блоківської „Прекрасної Дами”, „незнайомки”. О. Блок захоплювався філософсько-релігійним вченням В.Соловйова, підтримував його ідею Вічної Жіночості. Семантика жіночого начала, енергетики життя закладена, на наш погляд, і в образі Білої Панни Черкасенка. В українського поета, відіраного від рідної землі, цей образ має глибоку закоріненість у національну традицію, у баченні образу України як жіночого образу. Цю традицію можемо простежити і в ліриці Миколи Вороного («Блакитна панна»), Павла Тичини («Арфами, арфами...») та ін.

Таким чином, цикл «Біла Панна», один із знакових текстів «закарпатського періоду» в біографії С.Черкасенка, акумулює в собі пласт особистісного досвіду автора, є відтворенням процесів екзистенційного осягнення світу і себе в ньому в умовах внутрішньої і зовнішньої еміграції. Поезії циклу засвідчують плідне продовження і поглиблення традицій українського модернізму, спрямованих на філософське пізнання світу й людини. Автобіографічний контекст «Білої Панни» засвідчує глибинні можливості для застосування біографічного методу в аналітиці художніх явищ національного мистецтва слова.

Література

1. Голубович І. Біографія як соціокультурний феномен: методологія аналізу в гуманітарному знанні / І. Голубович // Філософська думка. – 2008. – № 4. – С. 122–135.
2. Дем'янівська Л. Спиридон Черкасенко (1876-1940) / Л. Дем'янівська // Історія української літератури. Кінець XIX – початок XX ст.: у 2 кн. / за ред. О.Д. Гнідан. – К., 2006. – Кн. 2.
3. Жицька Т. Листи С. Черкасенка до М. Шаповала (1924 р.) / Т. Жицька // Історичний журнал. – Київ, 2006. – № 4. – С. 96–107.
4. Копиленко Н. Повернення (До 115-річчя з дня народження С.Черкасенка) / Н. Копиленко // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 10. – С. 85–87.
5. Котяш І. Епістолярій Спиридона Черкасенка як джерело формування його ідейних та художніх поглядів / І.Котяш // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1978/1/Kotjacsh.pdf>
6. Кульчицький О. Світовідчужання українця / О. Кульчицький // Українська душа: збірник праць. – К. : МП «Фенікс», 1992. – С. 48–65.
7. Мишанич О. В безмежжі зим і чужини... (Повернення Спиридона Черкасенка) / Олекса Мишанич // Черкасенко С. Твори: у 2 т. – К., 1991. – Т.1.
8. Мишанич О. Спиридон Черкасенко / Олекса Мишанич // Історія української літератури XX ст. : Навч. посіб. для студентів філологічних факультетів вузів: У 2 т. / Ред. В.Г.Дончик. – К. : Либідь, 1993. – Кн. I: 1910-1930-ті роки.
9. Самі про себе: автобіографії українських митців 1920-х років / Упорядник Р. Мовчан. – К. : ТОВ «Видавництво Кліо», 2015. – 640 с.
10. Сент-Бев Ш. Литературные портреты: критические очерки : перевод с французского / Ш. Сент-Бев ; [составление, вступительная статья, комментарии М. Трескунова ; редакция перевода А. Андрус, И. Лихачева]. – Москва : Художественная литература, 1970. – 581 с. – (Памятники мировой эстетической и критической мысли).
11. Сивокінь Г. "Самототожність письменника" як методологічна пропозиція / Г. Сивокінь // Самототожність письменника. До методології сучасного літературознавства. – К. : Укр. кн., 1999. – С. 6 – 21.
12. Черкасенко С. Твори: у 2-х т. / Спиридон Черкасенко. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1.
13. Школа В. ...Бо серце чисте / Валентина Школа // Дивослово. – 1997. – № 11. – С. 57–58.
14. Шляхова Н. Біографізм як методологічна проблема / Нонна Шляхова // Вісник Львівського університету. Серія філологія. – 2004. – Вип. 33. Ч. 1. – С. 171-177. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.anthropos.lnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/241/1/Shljahova.pdf>
15. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал / Володимир Янів // Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен, 1993. – С. 196–217.

Оксана Кузьма

**ЦИКЛ «БЕЛАЯ ГОСПОЖА» С. ЧЕРКАСЕНКО
СКВОЗЬ ПРИЗМУ ТЕКСТОБИОГРАФИИ ПИСАТЕЛЯ**

Аннотация. В статье рассматривается творчество украинского писателя-модерниста С.Черкасенко времен его пребывания на Закарпатье (1923 – 1929). Внимание сосредотачивается на воспроизведении в лирике этого периода «биографии души» автора. Текстобиография писателя прослеживается на основе лирического цикла «Белая Госпожа». В анализе стихов цикла основное внимание обращается на автобиографический контекст, который выделяется благодаря эпистолярному материалу, в частности письмам автора к М.Шаповалу.

Понятие биографизма, которое применяется в рассмотрении произведений, понимается как объективация пережитого жизненного опыта. В цикле «Белая Госпожа» С.Черкасенко преобразование авторской эмоции, эмоциональных толчков в художественные образы происходит путем апелляции к его подсознательному, психологизации образов внутренних состояний личности, заброшенной в пространство чужбины. Последовательно доказывается мнение, что произведения «закарпатского периода» в биографии С.Черкасенко аккумулируют в себе пласт личностного опыта автора, являются воспроизведением процессов экзистенциального постижения мира и себя в нем. Они свидетельствуют о плодотворном продолжении и углублении традиций украинского модернизма, насыщения собственных текстов философской проблематикой

Ключевые слова: текстобиография, биографическая реконструкция, автобиографический контекст, лирический цикл, поэтика.

Oksana Kuzma

**THE CYCLE "WHITE LADY" OF S. CHERKASENKO
THROUGH THE LIGHT OF ARTIST'S BIOGRAPHY**

Summary. The article deals with the work of the Ukrainian modernist writer S. Cherkasenko during his stay in Transcarpathia (1923 – 1929). Attention is focused on reproduction of author's "biography of the soul" in the lyrics of this period. The writer's biography is traced through the lyrical cycle "White Lady". In the analysis of poetry cycle, main attention pays to the autobiographical context that is distinguished thanks to epistolary material, in particular the author's letters to M. Shapoval.

The concept of biographism, which is used in consideration of the works, is understood as the objectification of the life experience. In the cycle of S. Cherkasenko "White Lady" transformation of author's emotions, emotional impulses in artistic images take place through the appeal to his subconscious, psychologized images of the internal states of the individual, abandoned in a foreign land. There is an idea that works of "Transcarpathian period" in the biography of S. Cherkasenko accumulate personal experience of the author, is a reproduction of the processes of existential comprehension of the world and yourself in it. They suggest fruitful continuation and deepening of the traditions of Ukrainian modernism, saturation of own texts with philosophical issues.

Key words: biography, biographical reconstruction, autobiographical context, lyrical cycle, poetics.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2016 р.

© *Кузьма Оксана Юріївна* – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет».